מצדיק הרבים

השקפה על חייו ופעולותיו של הגאון

רבי עזריאל הילדסהיימר
זצ״ל

למלאת מאה שנה להולדתו
(כ״ז אייר תק״פ—כ״ז אייר תר״פ)

מאת

ד״ר שמואל גרינברג
דוצנט בבית המדרש לרבנים בברלין

תוצאה מן הירחון „ישרון" חוברת ג׳ ש״ז.

הוצאת „ישרון", ברלין
בדפוס צבי הירש איטצקאווסקי
תר״פ.

„ישרון"

ירחון לתורה ולעניני היהודים והיהדות

יו"ל בגרמנית ועברית.
(שנה שביעית)

עורך החלק הגרמני: ד"ר י. וואהלגמוט
" " העברי: ד"ר ש. גרינברג

ה„ישרון"

הוא כלי מבטאם הרציני של היהודים
:: :: החרדים שבמערב אירופה :: ::

כל המאמרים הפובליציסטיים והמדעיים שבו הם פרי רוחם של טובי החכמים והסופרים שלנו, הדנים בהם על הענינים העומדים ברומו של :: :: :: עולמנו בזמן הזה :: :: ::

מחיר החתימה לשנה:

בגרמניא 40 מרק
באנגליה ומושבותיה 21 שילינג
בצרפת, בלגיה ולוקסמבורג 48 פרנק
בהולנדה 12 גולדן

באיטליה 53 לירה
בשווייץ 24 פרנק
באמריקה (ארצות הבר' ומקסיקה) 4.80 ד.
ציכו־סלובקיה 68 קראנען

באוסטריה הגרמנית, פולניה, בולגריה, רומניה, טורקיה, רוסיה, אונגריה ודנציג 40 מרק גרמניות

הכתבת:
Verlag des „Jeschurun", Berlin N 24.

והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים
ככוכבים לעולם ועד: (דניאל י״ב ג׳).

הכל מודים שהיהדות החרדית שבמערב אירופה הולכת ומתפתחת, מתרחבת ומתעשרת בזמן האחרון, למרות שעדיין נושאת היא עליה חותם של יציר רק בעצם תקופת התהוותו.

בכל פנה שאנו פונים רואים אנו תנועה וחיים יהודיים המחייבים אותנו להתיחס אליהם ברגשי כבוד. רואים אנו במחנה החרדים כאן שאיפה כבירה לפעולות ומעשים ברוח ישראל סבא, תשוקה להתעמקות בתרבות ישראל ואוצרות רוחו, התאמצות להגדיל פה ושם ידיעת התורה, חפץ ורצון ליצירת או קביעת ערכין עתיקים־חדשים יהודיים, טפול בפרובלימות הקשות הנוגעות לחיי היהדות, קצת שאיפה להתאחדות עם היהדות המזרחית, רבת התכן ועשירת הדעת והתכונות היהודיות בעצם תמן. בקצרה: נראים פה לפנינו חיים יהודיים תוססים מְרֻבֵּי ענין ומְרֻבֵּי התקוות.

אין כאן המקום וגם אין ברצוני הפעם לדבר בארוכה ע״ד השתלשלות המקרים ותולדת המפלגה החשובה הזאת. בכל מה שכתבתי עד כה, חפצתי רק להראות על הופעה זו בחיי עמנו שיש לה ערך היסטורי חשיב ומיוחד ועל האישיות המזהירה שהיתה הגורם הכי נכבד בהתרקמותה, התבצרותה ותחיתה של יהדות זו; אישיות שפעולהה היתה כל כך עצומה ומתמדת, עד שבצדק נוכל לומר עליה, שהיא היתה רוח החיה באופני ההתחדשות של היהדות החרדית המערבית ומכוננה.

חכם אנגלי ידוע אמר שלפי דעתו, יחידי סגולה, אנשי הרוח הענקיים „הגבורים״, הם הם יוצרי ומחייבי ההיסטוריא ומאורעותיה, גורמי השלתשלות המקרים ובוראי התקופות ודעותיהן. אמנם יש מי שחולק ע״ז ואומר שאין גם הגאונים ובעלי הכשרון הכי מצוינים כי אם בני ה„סביבה״ ודורם, מסובבים ולא מסבבים, ואין בפרט אלא מה שבכלל. אבל בזאת לית מאן דפליג, שאם אין גאון הרוח יוצר תקופה דוקא, הנה לפעמים לא רחוקות „בן״ התקופה ממדת קונו יש בו להלחם נגד זרם הזמן, להטותו אל אשר יחפוץ הוא, ולקבוע לו תחומין וגבולים לא יעברם. ולא רק זאת אלא גם לכבוש ביד חזקה את רוח הזמן, לו גם לפעמים אפס קצהו, תחת רצונו וגטיתו, לעשותו למלאכו עושה דברו, ועי״ז להטביע חותמו על מהלך הדברים ותוצאותיהם במדה מרובה, שרק דורות יבואו יכולים להשיג ערך גדלה וטיבה. וכדבר הזה נראה גם בתולדת היהדות החרדית המערבית ומחולליה. בתחלת המאה הי״ט למספר הרגיל, הקיפה סערת הזמן את בית ישראל במערב אירופה ותאמר לקעקע אותו עד היסוד בו. נתאמתו דברי המשורר בקינתו על בית המדרש:

אבן אבן תשמט ותִכה לרסיסים,
עמודיך יתפלצון כולך עומד בנסים. (ח. נ. ביאליק. על סף בית המדרש).

זאת היתה תקופת המהפכה, תקופת ההתנקשות ביהדות המסורתית שבמשך איזה עשרות שנים כמעט אפסה תמה כאלו נגזר עליה כליה מן השמים, ולא קמה עוד רוח באיש.

הדור הישן שנתגדל או שראה עוד את החיים היהודיים המקובלים חלף עבר, ובין בני הדור החדש של אמצע המאה שעברה, נמצאו עוד רק מתי מספר אשר רוח ישראל סבא עודדם ונשמת היהדות המסורתית חייתה אותם והלהיבתם להתחיל במלחמת מגן נגד הרוח החדש שכלה מנפש ועד בשר בבני עמנו המערביים.

השעה היתה כבר, כדברי הפתגם, השעה השתים עשרה, ואם לא נחתם גזר דינה של היהדות החרדית לעבור מן העולם, צריך היה שימצאו ויראו סוף כל סוף מתי מספר הנאמנים לדגלה, אנשים חכמים וידועים אשר שאר רוח ואומץ לב להם, לצאת המערכה, לחרוף נפשם בעד הצלתה של נשמת העם הגועת לעיני בניה — מחריביה.

להיות בין גואליה המעטים ולוחמי מלחמתה של יהדות זו, התעורר אז צעיר אחד נלבב אשר ע"י גודל תורתו, חכמתו ויראתו, מעשיו והליכותיו בקדש נודע אח"כ בכל קצוי תבל ושמו נחרת באותיות זהב על לוחות דברי ימינו, ה"ה הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר, זכר צדיק וקדוש לברכה. זה האיש שזכה: „לשובב נתיבות היהדות התלמודית - ההיסטורית בכנסיות ישראל שבאשכנז ולשוב לעשות לה נפשות רבות בין סנות העם שכבר נמחו ממנו זכרונות חיי התורה וחזיונות החיים הלאומיים. שיותר מחמשים שנה היה עומד בשורה הראשונה במערכות החיים — מערכות הקרב במלחמתה של תורה — לשם התורה ויראת שמים טהורה, בלי פניות עצמיות ונטיות לצדדים לטובת האומה המוסרית והמדינית. בימי חמשים שנה ויותר הרה והגה מחשבות גדולות, ובעצמו הוציא אותן לפעולות ידים, הוא היה המחולל ומוליד — והוא גם טפח ורבה את המפעלים ההם ויהי מכוננם ומחזיקם"[1]). האיש אשר: „בכמה פנים נוכל לומר בלי כל הפלגה והפרזה כי היה הרב רבי עזריאל הילדסהיימר לא לבד מופת דורו, כי אם גם ראוי הוא להיות למופת לרוב הרבנים שבדורות הבאים בכנסיות ישראל שבמזרח ושבמערב . . . הוא היה כמעט הרב היחידי באירופא המערבית אשר פעולתו היתה עזה והשפעתו גדולה גם במזרח: ברו"ס וגליציא"[2]).

כדאי הוא איפוא, שנשתמש בשעת־כושר זו, עת מלאת מאה שנה להולדת גאון ישראל זה, להחיות בעיני בני דורנו הזה ע"י שרטוטים אחדים את תמונתו רבת הזוהר וההוד. יודע אני אמנם כמה קשה היא מלאכתו של סופר הבא לערוך דמות דיוקנו של גאון־רוח, אפילו ביודעו ומכירו, מי שבכל ביתו ותכונות נפשו נאמן הוא,

[1]) ש. פ. ראבינאוויץ, לוח אחיאסף תר"ס צד 308/9.
[2]) עברי, חשקפה העברית, „השלח" כרך ו' צד 90—87

בהיותו קרוב אליו בחיים חיתו והיה מרואי פניו, ומכל שכן שתכבד העבודה עשרת מונים על הבא לשרטט תמונה כזו, כשהוא נסמך רק על שמועות קרובות ורחוקות, ספורים וציונים, קריאת כתבים והתבוננות במפעליו של „גבורו". אבל כאמור, לא תולדה שלמה ומפורטת אומר אני לתת כאן, מאיש המורם מעם הלזה, כי אם מעין רשמת בָּבוּאותו ושרטוט תמונתו כפי שהיא נראית לנו בני הדור הזה מקרוב ומרחוק; לנו בני הדור הנוכחי הרואים אולי ככר בבהירות יותר גדולה את התכונות הרוממות שנאצרו באיש קדוש זה ע"י תוצאות מעשיו המתגלמות לעינינו, שהם מעשים לדורות.

„רוצה אתה להכיר את המשורר, לשכנו תדרוש ולארץ מולדתו תשים פניך", אמר אחד מגדולי משוררי אשכנז. ובצדק. כי רק בהכירנו לדעת את המקום, הסביבה והרוח ששרר במקום מולדתו, גדולו והתפתחותו, חייו ומעשיו, אז רק אז נוכל להבין את השתלשלות מאורעות חיי האיש רב הפעלים שהתרומם מעל לאנשי גילו, ויהי למורה דרך, למאור גדול לבני דורו כנוח עליו רוח ד', ולהעריך כדבעי את הרם ונשא שבנשמתו. ובדרך הזה נלך גם אנו בכדי ללמוד להכיר על נכון מהותה, ערכה ופרשת גדולתה של האישיות המענינת אותנו פה.

רבי עזריאל הילדסהיימר היה נצר ממשפחה מיוחסת בישראל. אביו היה גדול בתורה, תלמידו של הגאון בעל ה„הפלאה", ונולד בעיר הלברשטדט ביום כ"ז אייר שנת תק"פ. הלברשטדט, עיר מחוזית שקטה, עם מספר מסוים של משפחות יהודיות, שמרה בקרבה עד ימינו אלה מדה ידועה של חיים יהודיים טהורים. בבית הספר של הקהלה היהודית בלה הנער את שחר טל ילדותו, ואביו שנבא לו גדולות, זרע על תלמי לוח לבו את הגרעינים הראשונים של תורה ויראת שמים. אח"כ למד בהישיבה „השארית צבי" שנתקיימה אז עדיין שם, וגם מלמודי חול, שהתמכרו להם כל בני הנעורים, לא משך ידו. בהיותו בן טו"ב שנים הלך לאלטונא לישיבתו של הגאון הנודע רבי יעקב עטלינגר, בעל ה„ערוך לנר וכו'" האחרון בגאוני אשכנז מן הטפוס הישן הנמצא כעת עוד רק בארצות מזרח אירופה. שמה למד בהתמדה ושקידה נפלאה ב' שנים. במשך הזמן שמע לקח גם מפי הגאון החכם ברנאים הרב הראשי שבהמבורג. — „החכם" ההמבורגי הפריא את כל שדה ה„אגדה" ובאר את תורת ה„דינים" ע"י התעמקות בחידות המחשבה האנושית העיונית . . . ובישיבתו של הגאון באלטונא, התעמקו בעמקי ה„הלכה" חשפו אוצרותיה וחדדו את הרוח המדעי ע"י בהירות מיתודית בהגדרת המושגים של ה„שלחן ערוך"[1]). ההגיון והפלפול התלמודי מצד אחד והרומנטיות המדעית־חקירתית מצד השני, פעלו בעת ובעונה אחת על נפש הצעיר המתמיד שעתיד היה להיות „גדול בישראל", והכשירוהו לדרכו שהלך עליו אח"כ באמץ לב. בשובו לעיר מולדתו, השתלם בלמודי בית ספר תיכוני והצטיין ביותר בחכמת המתמטיקה, ואחר זמן קצר עלתה בידו לעמוד על הבחינה ולקבל תעודת בגרות. בשנת העשרים בא ברלינה וילמוד בהאוניברסיטה פילוסופיה, ספרות, שפות שמיות ומתמטיקה.

[1]) Rabb. Dr. M. Horowitz, „Jüd. Presse" Nr. 27, 1899

„במשך ימי למודו, מספר אחד מתלמידיו, היה על רבנו, ללחום מלחמה קשה את צרות החיים. אביו מת עליו באביב ימי עלומיו, אמו חיתה בדחקות. היו ימים שלא היתה לו גחלת לחמם חדרו; במשך החרף הקשה ישב ולמד בחדר קר, פעם קורא וכותב, ופעם מתהלך בחדר הנה והנה, כדי לחמם מעט יצורי גוו הקפואים מקור, אבל ברוח עשוי לבלי חת, בהתמדה ובשקידה שלא פסקו״.[1])

אבל בקשי יומו שלחה ההשגחה לבחיר בניה זה עזרתה מקדש ע״י העשיר הגדול דרחים ומוקיר רבנן, היועץ למסחר רבי יוסף הירש, ראש בית המסחר הידוע בהלברשטדט, שנתן בו עיניו ובחרו להיות חתן אחותו. ע״י מאורע מאושר זה שבחייו, הוסרו ממנו כל הדאגות החמריות ויכול היה ללמוד תורה וחכמה מתוך הרחבת הדעת. אבל אם סרו ממנו הדאגות החמריות, הנה דכאו את נפשו עוד יותר יסורי הנפש על החרבן הרוחני שהתגבר מיום ליום במחנה ישראל באשכנז. בגודל אהבתו לתורתו, דתו ועמו וכל הקדוש לה, היה לבו שותת דם למראה הפרעות שנעשו יום יום מטרשיעי ברית והשמות שהסבו בקדש הני בריוני הבוזים ליקהת אם והמורידים את היהדות לדיוטא התחתונה. המצב הנורא ששרר אז תאר הוא בעצמו באחד מנאומיו בדברים אלה: הימים ההם היו ימים רעים מאוד ליהודים שומרי אמונים שבאשכנז. תשעים למאה מבני הנעורים אשר לכנסת ישראל באשכנז היו בוזי התורה ובוגדים בה, והמעולים שבהם היו אלה שהתיחסו באדישות גמורה אל היהדות. חרפה היתה, בנוגע ליהדות, ואפילו רק בקריאת השם, להראות על מוצאו ויהדותו. הָיֹה בעל תרבות ולפנות עורף לכל היהדות, נראה להם כמושג אחד. קנאות הרדיפה של בעלי התקונים, עברה גבולים שאפילו ימי הבינים עם קנאותם לא היו צריכים להתבייש בהם. בכל מקום רק עזובה ויאוש״.[2])
אבל הצעיר הלומד הזה, שבעינו האחת התבונן וראה כל הנעשה סביבו מקהל הבוגדים אחיו בני אמונתו, ובעינו השניה קרא ושנה ולא פסק פומיה מגירסא יום ולילה פשוטו כמשמעו, קלט אל תוכו חומר רוחני מצוין, ששמש לו אח״כ זין וכלי נשק, והכין עצמו לצאת לעזרת ד׳ בגבורים, ללחום מלחמתה של היהדות המסורתית ולבצר עמדתה.

אחרי עבור רק מספר שנים לצאתו מוכתר בנימוסין בתאר דוקטור לפלוסופיה (בשנת תרי״ד בהאללע), הוציא לאור ספר יקר: „חומר להוציא על פיהו משפט על העתקת השבעים״ (Materialien zur Beurteilung der Septuaginta) להצדיק את המסורה ולהראות על המון הזיופים שבהעתקת השבעים, ויחליט בנפשו לצאת למלחמה גלויה נגד ראש המתקנים הידוע פיליפזון.

בין המון כתבי ידו של הגאון המנוח זצ״ל מצאתי העתקת מכתב שכתב

---

[1]) Rabb. Dr. Cohn: Rabb. Isr. Hildesheimer, Persönliche Erinnerungen, Jahrb. f. Schweiz 1920 S. 39.

[2]) Dr. Hildesheimer. Drei Vorträge, Wien 1867.

במוש"ק ויצא שנת תר"ח לחכם אחד, מכתב כתוב בסגנון חי ושוטף שמשתקף בו כבראי מלוטש רוחו היהודי הנעלה אשר פעם בקרבו וידרכהו מנוחה לצאת המערכה. וז"ל:

חדרי לבי מלאו שמחה וגיל בראותי ממכתבו שקבלתי תמול עש"ק כי לא לריק דברתי דברי אשר הוצאתי ממעמקי לבבי לפני כל רודפי אמת ושונאי שקר. יאמין לי כי מר לי מר אך אין איש אשר חולה על זה ואין איש שם על לב לגודל המהפכה אשר יהפכו המתפרצים בכרם ד' צבאות ואין איש מתרגש על רגשות פועלי און ובראותי כי אין איש ובהשתוממי כי אין מפגיע אמרתי לא עת לחשות עוד להנים משכיות עשתנותי בין מסוה הבושה והענוה לאמר מי אנכי כי עד מתי תהיה האמת נעדרת וסר מרע משתולל ע"ז ארהיב בנפשי עוז אף כי אדמה ואראה כדורך על במתי גאוה להיות חכם בעיניו ונגד פניו נבון אכן בוחן כליות ולב יודע כי לא מרמות רוחי אקפוץ בראש, כי רק להרים קרן התורה והיראה וזה יהיה חלקי מכל עמלי אכן מה כחי כי איחל אין כחי כי אם בקן קולמוסי ואיך משענת קנה רצוץ יערוך מלחמה עם רשעים עריצים אשר כהמון מים רבים יהמיו ורק אם תסובבני עדת קרושים ורבים וכן שלמים יתקעו בחצוצרות על הצר הצורר אז נזכר לפני ד' אלהינו ובעזרו יתברך ישובו רשעים לשאול כל גוים שכחי אלקים וכל איש המתאמץ בכל מאמצי כחו לסייע דברי ולהחזיק ידי למצוה רבה יחשב לו...

„בוצין בוצין מקטפיה ידוע" ומכותלי המכתב הזה שנכתב בשעה שהיה המלומד הצעיר רק ראש ופרנס הקהלה הקטנה בעיר מולדתו, נכרים כבר עקבות ה„מדברנא דאומתיה" בעתיד, שבמקום שאין אנשים השתדל להיות איש, גבר בגוברין, אשר שר עם אויבים רבים ויוכל להם, ובמעשיו הפוזיטיבים הכריעם לאט לאט. יראתו הקודמת לחכמתו, תורתו שהרביץ ברבים[2]) ומאמריו שערך נגד המתקנים פרסמו שמו עד למעבר לגבולות ארץ אשכנז. ובשנת תרי"א נקרא לשבת על כסא הרבנות בעיר אייזנשטדט אשר באונגריא. וכאן מתחילים הפרקים המענינים שבחיי גדול ישראל זה.

המלומד הצעיר אשר חי חיי שלוה והשקט, שלחמו היה נתן ומימיו נאמנים, נענה לקול הקוראים לו להיות אלוף לראשיהם בתור רב ומורה הוראה, מורה דרך ומנהל נאמן; לנדוד לארץ נכריה, שהתורה והחיים המסורתיים פרחו בה עוד במלוא הדרם, אבל לא למען השכר החמרי ואף לא בשביל הכבוד וההתהדרות. הוא הלך עם תכנית מסוימה, בסוף מעשה במחשבה תחלה, להתחיל דוקא בקרן בן שמן זה עבודת הקדש, של אִרגון חנוך דתי מסודר ממוזג עם דרישות הזמן עפ"י הסיסמא „יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ"; עבודת התמזגות של תורה ויראת שמים מצד אחד עם השכלה ותרבות כללית מצד השני, כדי לשים בזה יסוד להתחדשות התורה והיהדות המקובלת. אבל כמה אומץ לב היה נחוץ לפסיעה כזו דוקא בארץ אונגריא, ארץ הישיבות והחסידים הקנאים והניאולוגים הבריונים. כמה מסירות

[2]) בין תלמידיו מזמן ההוא נמנה הרב ד"ר מ. לעהמן, שהיה אח"כ רב במאינץ ומיסד העתון „איזראעליט", שהושפע מרוחו.

נפש, כמה שאיפה למעשים כבירים ולחזוק היהדות, כמה אמונה ובטחון בעצמו נצרך היה לו, למען יטה אוזן קשבת לבקשת הקהלה האייזנשטאדטית להתחיל שמה עבודתו הפרובלימטית. אכן זה דרך אנשי המעשה הגדולים אשר בארץ, אנשי השם מאז מעולם. מכיון שהכירו את תפקידם ואת המוטל עליהם, עפעפיהם יישירו נגדיהם, ילכו אל אשר יהיה רוחם ללכת מבלי להתחשב עם הפגעים, אבני הנגף וצורי המכשול האפשריים והודאיים המתרבים תמיד על דרכם. גאוני הרוח מרחיקים ראות ומביטים רק אל המטרה שהציבו להם ואינם רואים את המרחק והמעצורים המונחים ביניהם. והרצון החזק בא ומסייע על ידם ומגשר את התהום המפריד בין האישיות ובין המפעל שהיא אומרת ליצור ולממש בחיים. ועל אחת כמה וכמה כשאישיות זו בוטחת בד' ודוגלת בשמו.

כנראה היו יהודי אייזנשטדט, שהֵהינו כבר לקרוא ממרחקים, מגרמניא ארץ התקונים, איש אשר „רבי" ו„חכים" יתקרי להיות אלופם ומורם, אנשים שהבינו את רוח העת. בכתב הרבנות ששלחו לו נאמר: „יגענו ומצאנו איש כלבבנו, איש אשר רוח אלקים בו, תורת ד' בלבו, חכמתו תאיר פניו, זהרו יעיד על טוב לבבו". והרב הצעיר, כעבור אך זמן קצר לבואו לעיר מגורו החדשה התחיל בעבודתו הקדושה, עפ"י התכנית שהציב לו הוא בהתאמה לרוח העת. במשך ירחים אחדים יסד בית ספר מתוקן שהיה למופת לבתי ספר רבים, כן בתכן הלמודים העבריים, כן ברוח היהדות האמתית ששרר בו, וכן בתוכן הלמודים הכלליים שפנה להם המקום המגיע להם עפ"י דרישות הזמן. אבל בזה לבד לא נחה דעתו. הרוח הגדול אשר שכן בקרבו לא יכל להצטמצם בחוג עבודה פעוטה של קהלה אחת, ולו היתה קהלה זו גם גדולה בכמותה ואיכות חבריה. הוא לא רצה להסתפק בזה שיעוג עוגה סביב מחנהו, בזה שינחה את בני עדתו עפ"י רוחו וטעמו, בזה שישמור בקהלתו על שמירת סגולותינו ובשאר מחנות ישראל איש הישר בעיניו יעשה. הוא ראה את הדור כי ברע הוא, לבו התפלץ בקרבו מכל אשר ראה ושמע, ולא אמר די בהוסיפו שמירה על שמירה על מספר הילדים ובעלי־הבתים אשר על פיו יצאו ועל פיו יבאו בדרך התורה והיראה, בעת שמחוץ לשערי מחנהו שכלה חרב הגאיונים מפירי חק ומקצצים בנטיעות. היהודי הגדול הזה עם לבו הרחב כפתחו של אולם, דאג לכל אחיו בני אמונתו ומוצאו, ויחשב מחשבות לעשות מעשה רב שיהיה למקור שפע ברכה וטל של תחיה לכל ישראל. ואמנם חשב, מצא ועשה. בארבעה תלמידים פתח בית מדרש לרבנים עפ"י שיטה חדשה בלמודים שונה לגמרי מזה של הישיבות, ובזמן קצר גדל מספרם עד למאה וששים.

אוהב ישראל זה צפה מראש, שעתידים תלמידיו אלה שיאציל מרוחו עליהם להתפשט בהרבה קהלות בתור מורים ורועים והיו הם לו לפה לא רק בקהלתו, אלא בכל מקום בואם, וידם תכון עמו לכונן אשיות היהדות המסורתית ולחזק עמהם את בדקי בית ישראל המרובים. „מי שבני הנעורים עמו, אומר פתגם

ידוע, הרי לו העתיד. רבנו הרחיב את המאמר הזה באמרו: מי שמלהיב מורי בני הנעורים ומורי הקהלות בעד התורה, ומכשירם לנהל את משרתם בהתאם עם דרישות הזמן הוא מציל כזה את עתידה של היהדות"[1]) בית מדרשו צריך היה לשמש מעין בית ספר לחניכי אנשי צבאו, שעליהם יהיה אח"כ לכבוש מצודות הקהלות ולשפוך רוחו עליהן!

מה מזעזעים הם הדברים שנשמעו מעל דל שפתיו ביום „היותר יפה שבחייו", יום שמחת לבו, יום חגיגת בית המדרש לרבנים באייזנשטדט בהתפללו לד': הרחב גבולי בתלמידים הגונים הוגים בתורה לשמה ומופלגים ביראת שמים מעוטרים במדות ובמעשים טובים וחזק לבם ללחום מלחמת חובה ולהחזיק במדתך להטיב עם זולתם בכל מאמצי כחם.

בתפלה קצרה זו שהתפלל בהכנסו לחנוכת בית מדרשו נתבטאו במלואם הגיון לבו, משאת נפשו ואצילות רוחו. כי תורה, עבודה וגמילות חסדים, הם שלשת הדברים, שלשה העמודים, שעליהם בנה בנין עולמו, ועשאו ע"ז לבנין עדי עד.

„הוגים בתורה לשמה", לא לקנתר ולא להקרא רבי, ואף לא לעשותה קרדום לחפור בה. למוד התורה שיהיה בסדר ושיטה ומאוחד עם החקירה המדעית המוסיפה לו לוית חן ומיפה ומשפרת אותו. „מופלגים ביראת שמים" טהורה מכל פניה צדדית, שלא לשם עטרה להתגדל בה, ואף לא לשם קבלת פרס, עם עבודה שבלב המרוממת את הנפש ומקרבה לאביה שבשמים, אבל לא עפ"י מדת החסידים הקנאים „השונאים עסק עם החכמות" (מדברי הגאון במכתב פרטי לאחד מתלמידיו הנמצא בכ"י). „מעוטרים במדות ומעשים טובים" חיוביים ושליליים. שליליים במלחמת חובה מלחמת מצוה בשונאי נפש ישראל ומסכני חייה, וחיוביים בהתאמצות להחזיק במדותיו של הקב"ה מה הוא רחום אף אתה רחום והטיב עם זולתך בכל מאמצי כחך. אכן זו כחו לאלוה של גדול ישראל זה, שכל מעשיו היו רק לשם שמים, לשם טובת עמו, ושכלול רוחו.

מובן מעצמו שמעשי „חיא" זה מצאו להם עוררים ומתנגדים מימין ומשמאל. החרדים והחסידים, וביחוד האחרונים כשמעם שבבית מדרשו של הרב מאייזנשטדט לומדים חוץ מנפ"ת וספרי הקדש גם „שבע החכמות" כמו דברי ימי עולם, מתמטיקה, יונית, רומית וספריות העמים ותבער כאש חמת קנאתם, ו„כאנשי מעשה", התחילו להתנפל עליו ולרדפהו בכל מיני הרדיפות . . . והמתקנים או המקלקלים על מנת שלא לתקן, גבורי הריפורמה ואדוקי הטמיעה, ראו בהרב המלומד הזה ומעשהו מתנגד עצום, העלול להפיר את מחשבותיהם ולבטל את מזימותיהם ויקדשו גם הם עליו מלחמה, ויתאמצו להבאיש ריחו וריח מפעלו בעיני הממשלה. שם עשיר ורש — המימינים והמשמאילים — נפגשו ובכח הדלטוריא אמרו להכריע את האויב הגדול והמסוכן.

[1]) הרב ד"ר כהן במאמרו הנזכר צד 44.

כמה סבלנות ואריכות אפים היו נחוצים ללוחם הזה, להחזיק עמדתו, לבלי נוס מן המערכה או לבלי השליך מידו את הדגל אשר הרים! הדגל העברי שעליו התנוצצו והבריקו דברי הכתוב: בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך! כתוב אשר שִׁוָּהו לנגדו תמיד. כמה הרפתקאות עברו על הרב הצעיר, שעפ״י עדות אשתו, עבד בזמן ההוא יותר מעשרים שעית ב„מעת-לעת״, וישים לילות כימים בתורה ועבודה וגמילות חסדים, מבלי שעות אל הסכנות שסבבוהו ואפפוהו מכל עבר! כמה מפח נפש סבל בעשות השתדלות מתנגדיו פרי, והפקודה באה מאת נציב המלוכה לסגור בית המדרש לרבנים ולגרש את תלמידיו מחוץ לעיר!

אחר במקומו, היה נותן את החבל ללכת אחר הדלי, היה אולי עוזב גם את משמרתו בקהלתו ומניח לגלגל הזמן להסתובב במרוצתו . . . אבל לא כך היה עם גאון ישראל זה. בטוח בצדקו, בישרת כונתו ונכונת מעשהו הזדיין ביתר שאת ויתר עוז, במרץ שאינו פוסק והצליח לנצח את קמיו. בית המדרש נפתח אחרי שבועות אחדים מחדש במעמד שרי הממשלה, וילך הלך והתפתח; הלך והתגדל.

בזה לא שקטו אמנם אויביו בנפש. המתקן הקיצוני הרב לעאפאלד לאֶוו מסֶגֶדין התנפל עליו באופן היותר מגונה. אבל הילדסהיימר יצא נגדו במאמרים נלהבים, והוכיח כי רק מות בסיר בעלי התקונים, כי יניאו את בני ישראל מאחרי ד׳, להפרידם מן התורה, חיי עמנו ורוחו ולהזירם מכל קדשי ישראל המסורתיים שעשאום לממלכת כהנים וגוי קדוש.

„באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח״. מצות נחמיה בן חכליה ומעשהו בשעת הסכנה בעד בנין חומת ירושלים, קים גם רבנו עזריאל הילדסהיימר כל ימי שבתו באייזנשטדט במסירת נפש. כי עד שלא נח מרוגזו של בית מדרשו קפץ עליו רוגז הכנסיה (Kongress) של ראשי קהלות אונגריא, בשנת 1869. המאורע ההיסטורי רב הערך ההוא שבחיי היהדות והיהודים באונגריא דורש פרק בפני עצמו, היוצא ממסגרת עבודתי זאת. במלים אחדות אציין כאן רק את העובדה המעציבה והמחפירה, כי במקום שהחרדים יחזיקו איש ביד רעהו ויחד יעמדו על נפשם נגד בעלי ההתבוללות ויקל להם — viribus unitis — נצחונם. נהפוך הוא. כי הקיצוניים, הנמצאים בכל דור ודור, אלה שחביב עליהם נצחונם הפרטי מנצחון היהדות הכללית, אלה שבקוצר ראותם אינם רואים את החיים כמות שהם, אלא כמו שמציירים אותה להם בדמיונם הם, הנועצים חרב בינם ובין אחיהם, נפרדים ונפלגים מאת שארם ובשרם, אחיהם לדעה ולמַעשה, אפילו או דוקא בשעת הסכנה... ולא זו בלבד אלא שתוקעים כף עם בעלי דבביהם הכי נמבזים, בכדי להכריע עמהם את אלה החרדים הרוצים לשמור שארית עם אחד, ולהגן על קיומו של כלל ישראל. כדבר הזה קרה גם בכנסיה הנזכרת. „כאן אירע לו לרבנו התוחלת הכי נכזבה שבכל ימי חייו. המתקנים (או הניאולוגים כמו שקוראים עצמם באונגריא) והחסידים, שתי הכתות הקיצוניות, התאחדו נגדו, ועם שלשים וחמשה צירים, שנשארו נאמנים לו, נשאר במיעוט. אחד מראשי מפלגת החסידים (רבי הילל) ההין לגזור נדוי על

רבנו. הפרוד המכאיב בחוג שומרי אמונים, שעליהם היה לעבוד שכם אחד בעד אידיאליהם הכי קדושים, ושרק בהיותם מאוחדים היו יכולים לנצח את בעלי הכפירה והבגידה, הכאיב את רבנו עד למאוד. אשתו ספרה לי, כי אחרי התמהמו בבודפסט כחמשה חדשים שב שהוח ומדוכא ובפנים מלאים קמטים מיגון וצער"[1]).

לשוא היו כל יגיעותיו, לשוא כל שתדלנותו למצוא אזנים קשובות לדבריו, דברי יהודי ירא וחרד אשר רק אושר כלל העם לנגד עיניו, ושמירת התורה והיהדות המסורתית משאת נפשו, כי הקיצוניות אטמה אזני אחיו הקרובים ללבו ולדרכיו, ותכריעהו — לפי שעה. אני אומר: לפי שעה. כי באמת, הנצחון לדורות היה אח"כ לרבי עזריאל הילדסהיימר, ואם לא הוכשר הדור בארץ מכורתו, הנה בא הנס ממקום אחר, שנה אחת אחרי המאורע המעציב הנזכר.

שמונה עשר שנה למד ולמד באייזנשטדט יומם ולילה, למודי קודש ולמודי חול בכונה טהורה. גם בצרכי קהל ישראל בכל ארצות פזוריהם השתתף בעבודה מצוינה וביחוד שם לבו להטיב מצב אחינו יושבי ארץ ישראל, והרבה לפעול במקצוע זה ביחד עם הגאונים רבי צבי הירש קלישר ורבי אליהו גוטמכר, והרבה יותר אח"כ, עד שנכתר בסוף ימיו בשם תפארת „נשיא ארץ הקדש". וערבה עלינו שיחת תלמידיו שנחנכו בבית מדרשו באייזנשטדט, אשר בהדרת קדש ספרו מהליכות רבם בקודש ועבודתו הפוריה.

אחד מתלמידיו אלה המצוינים מספר: „הבחורים היותר מופלאים מישיבות אחרות נהרו הטונים הטונים אל הרב המהולל באייזנשטדט, שקדמם וימשכם אליו באהבה רבה. הוא לא היה לנו רק מורה, כי אם גם אומן, כאב נאמן. נהגינו מתורתו, אכלנו את לחמו, עודדנו ונזקק את רוחנו בחייו המופתיים. הוי חיים מה מופתיים! כל כך מיוחדים, נעלים ועדינים.[2])

„בלתי נשכחת נשארה לי — מספר תלמיד אחר מצוין — רשומה של שעה אחת בביתו הנהדר הפתוח לרוחה של רבנו הגדול. פעם אחת בא אליו רב זקן מכובד, אחד מגדולי גאוני הונגריא, כדי להתודע אליו. מוקסם מחבתו, מכל הרוח שנשב בבית ההוא, ושמח ביותר על אשר הורשה לנו להיות נוכחים, בשוחחו אתו, פנה הגאון הזקן אל רבנו הנהדר ואמר: „ידידי, מוכרח אני לומר לו, במעמד כל שבאתי אליו לראות אותו בעבודתו ופעולתו. אנחנו רבני אונגריא מדברים מדי יום ביומו שעות אחדות בו. כל עצמותו נפלאת היא ממנו. הריהו מופלג בתורה כמונו; הריהו ירא שמים כמונו, אולי עוד יותר ממנו, הריהו חכם ומלומד בכל, ואנחנו משתאים לו. אבל בדבר אחד אנחנו מלינים עליו. איך זה אפשר, שגדול כמותו, צדיק כמותו, יורה שעות שלמות יונית ורומית? אין אנחנו רוצים לדין עמו, אם דבר זה מותר אם לא. אנחנו אומרים: אסור הוא, וכבודו אומר: מותר. אבל אנחנו שואלים אותו: איך הוא יכול לגרוע כל כך שעות מלמוד התורה?" על זה ענה רבי היקר ואמר: ידידי

---

[1]) כהן, שם צד 48.

[2]) הרב דר. ל. רוזנטל מברסלוי 1899 „Jüd. Presse", Nr. 26.

הנכבד, כבודו התחיל ואמר, שהוא וחבריו מדברים בי שעות אחרות בכל יום. הנה השעות האלו אני חוסך. אין אני מדבר בהילדסהיימר ולא באחרים, והשעות הללו, הן הן שאני משתמש בהן להוראות ביונית ורומית. אין אני גורע השעות האלו מלמוד התורה, אני גורע אותן מן ה„נסיון" לדבר באחרים"[1]).

ונאמנים עלינו דברי רבנו גר ישראל, שכתב בעצמו: דבר זה מרגיעני, כי ההתעסקות במדעים עומדת ביחס הנכון אל העיקר, ללמוד התורה"[2]).

העיקר היה אצלו למוד התורה, ש"ס ופוסקים, וספרות ישראל המקובלת הרחבה מני ים. על גדול כחו בתורה מעידים כל הספרים והמאמרים שיצאו מעטו במשך ימי חייו, ועוד יותר אולי המון חידושיו הנפלאים על כל מקצעות הספרות ההלכותית שנשארו בכ"י ועוד יש תקוה שיראו אור עולם. אבל הוא חפץ גם בחכמה ומדע דוקא בשביל חזוק התורה.

ואם הועילה לו באחרונה גודל חכמתו וידיעותיו הרבות בלמודי חול לרכוש לו, אם לא אהבה, לכהפ"ח, רגשי כבוד, מצד מתנגדיו ואנשי ריבו המתקנים, הנה לא עמדו לו כל תורתו, יראת ד' הטהורה אשר ציינה אותו, ולא מעשיו הטובים, להפוך לבב החסידים והמתהסדים עליו לטובה, למרות שכֻּלם הודו ואמרו: שכל מעשיו לשם שמים!

במצב כזה, מובן הוא, שבבוא אליו בשנת תרכ"ט קריאה מאת ראשי וגבאי „בית המדרש" שבברלין, ממספר ידוע של חרדים לדבר ד' ודתו, שנתפרדו מן העדה הגדולה, ע"י מעשי הזדון והחמס שעשו אז פרנסי הקהלה העריצים, נענה להם ומהר לבוא להיות לרבם ומנהלם. ומה שלא אפשר היה שישגשג ויתפתח בתחומה הצר של קהלת המחוז, בין גבוליה הצרות שגבלה לה היהדות החסידית הקיצונית, צמח וגדל ויעש פרי תנובה משמח אלקים ואנשים, פה בבירת אשכנז, עם האפשריות הבלתי מוגבלות שכללה בה.

הנשר הגדול ארך האבר נשתחרר מכלאו הצר. בטיסה אחת התנשא עד לגובה מחריד. בים האויר הזך והמעודד, רב הזהר ומלא האור שט בבטחה לעילא ולעילא, ועל אברתו נשא את גוזליו, את כל אלה שלמדו לאט לאט להבינו, ועל כנפיו נטלם והגביהם מבין סיעת הטועים עם מאוריהם המלאכותיים והמתעים, ויורא להם הדרך ישכון בו אור האמת והצדק, יהדות טהורה ומוצקה, השוחקת לגלי הזמן העכורים, המשתפכים עליה מכל עבר כדי לגַולה או להמעיט את דמותה.

בבירת פרוסיה, שהיתה כבר גם בזמן ההוא מרובה באוכלסי ישראל, העיר שהתנקשות המתבוללים ביהדות המסורתית הגיעה למרום קצה, הוכן הכר הנרחב בעד העסקן החרוץ, איש המעשה הנלבב, בעל המרץ שאינו פוסק, לפעול בעד קדשי ישראל והצלתם. כאן התחילה עבודתו הפוריה שהביאה לו ולכל היהודים של תקופתנו הנאמנים לעמם ומסורתם יותר ממאה שערים זרע ברך ד'. עדיין אין בינינו איש מומחה לאותו דבר, שהספיק כבר לציין ולשער את התוצאות

[1]) הרב דר. י. הורוויץ מפרנקפורט „Jüd Presse", Nr. 27, 1899.

[2]) דין והשבון השלישי של בית הספר לרבנים באייזנשטדט.

הגדולות והמרובות, שהיו למעשי גדול ישראל זה מאז בואו ברלינה להיות ראשם ואלופם של מתי מספר, שאפילו עדה מסידרת טרם היתה להם, עד זמן פטירתו כשהניח אחריו קהלה חשובה ומסוימה, עם מכון אשר ערכו והשפעתו בעד התחדשות היהדות המערבית טרם נערך כדבעי. עוד טרם ישב סופר מצוין או היסטוריקן בר סמכא, בלי מחשבות מוקדמות, על מדוכה זו, לדון בכובד ראש על ההתגלות הכבירה בחיי היהודים המערביים, חזון עזריאל הילדסהיימר, ולערוך ערך יצירותיו החיות והפועלות פעולה שאינה פוסקת, פעולה ארצית ובין־ארצית.

כי בבוא רבי עזריאל הילדסהיימר בשנת תרס״ט ברלינה, התחיל לעשות פסיעות גדולות על הדרך שהתוה לו כבר, השתדל להוציא אל הפועל את התכנית שרשם לו משכבר הימים, בשביל חזוק היהדות וקניניה. ראשית מעשהו היתה יסוד בית ספר לילדי ישראל ברוח הדת והמסורה ובהתאמה לצורך העת, בית ספר שבשנה זו חגגו ברב פאר חגיגת יובל קיומו, ואשר מקרבו כבר יצאו שני דורות של יהודים ויהודיות נאמנים לעמם, למסורתם ולתורת ישראל. בית ספר אשר הרוח היהודי הטהור מצא בו מקלט נאמן, בית ספר אשר אם גם לא הוציא מקרבו „אדירי תורה", הנה חניכיו ומבקריו ברובם יצאו מזוינים במדה ידועה של ידיעות אלמנטריות של תורת ישראל, נאורים באהבה מרובה לקדשי ישראל וקניני האומה, מושפעים רוח יהדות שאינה יודעת מוהורים ופשרות, תקונים והנחות; בית ספר שכל מבקריו מקבלים בו חנוך ד ת י יהודי שיוכל לשמש מופת גם לבתי הספר שבמזרח אירופה.

מעשהו השני היה בסוס ושכלול העדה שנתהותה סביבו. אותה העדה שצריכה היתה לשמש תרים בפני הפורעניות של פרנסי הקהלה הגדולה, המתבוללים התקיפים, שפסעו על ראשי עם קודש ואמרו להעבירם על דעתם ולטשטש צורת דתם; היא העדה אשר כשמה כן היא „עדת ישראל", שבמשך הזמן, גדלה, פרחה וְאִפְשְׁרָה את התחדשות והתפתחות החיים היהודיים המקובלים במטרופולין של ההתבוללות. כי למרות שיש מערערים, מבקרים, ומחפשי מומים שבסתר ושבגלוי, ומהם שכופרים בזכות קיומה של עדה זו, בתור קהלה בפני עצמה, הנה הלא גם אלה האחרונים יודו, שיצירתה של עדה זו והתפתחותה היה מאורע היסטורי בעל ברכה מרובה בעד יהודי בירת אשכנז, ואולי גם בעד יהודי א ר ץ אשכנז, ואלמלי היא, מי יודע איזו היו עכשיו פניהם של החיים היהודיים בברלין. מי שאין לפניו משוא פנים בדונו דין הופעה היסטורית, צריך ומחויב הוא לומר: „עדת ישראל" ספוגת רוחה של רבה הגדול יוצרה ומחוללה, מנקודת המבט של הליכות הזמן, היתה יצירה נפלאה והיא היא הלוז שבשדרת קהלת היהודים הברלינית; היא אוצרת את הגרעין הבריא של קיומה והפרחתה, ולכשתבא העת שפרנסי הקהלה הגדולה יבאו לידי הכרה כי דרכם לא יתכן, וכי בלשכת הקהלה צריך שישורר הרוח היהודי האמתי, רוח התורה והמסורה, רוח עברי שלם, אז יודו כי ל„עדת ישראל" משפט הבכורה בזכות הצלת היהדות המקובלת,

ואו אז יראו רבים וכן שלמים, עד כמה הרחיק ראות רבה ומיסדה של העדה הזאת שלא נעלם ממנו במה כחה של קהלה גדול והיכן צפונה גדולתה, אפילו אם עדיין צריכה גם היא לשכלול והשתלמות.

אבל, אם שני המוסדות הללו, „עדת ישראל" ובית ספרה יעידו ויגידו על גודל רוחו של מיסדיהם, הנה כלא חשובים הם נגד מעשהו השלישי, הכי נכבד והכי חביב עליו, הלא הוא יסוד ושכלול בית המדרש לרבנים הקים גם כעת לנס. המפעל הכביר הזה נודע כעת בכל העולם ולא להפליג בשבחו מגמתי בזה. רצוני רק לומר, כי בבית אולפנא זה שִׁכֵּן רבי עזריאל הילדסהיימר את רוחו ושמו והגדיל לעשות על ידו יותר מכל גדולי ארצות המערב בחמשים השנים האחרונות לטובת היהדות והחזקתה. יודעים אנו כי רב היה חילו לאוריתא, כי גדול היה האיש בכל מקצועות התורה. עד נאמן יש לנו בזה בהוצאתו ה„הלכות הגדולות" ושאר חדושיו, ועדים חיים היו בזה כל שומעי לקחו ושואלי פיו בהוראה והלכה. אבל גדולים בתורה היו רבים בעמנו, חוברי חבורים ומחדשי חדושים רבו כמו רבו ברחובותינו, רק לא רבי פעלים כמוהו. ע"י טפוח ובצור בית המדרש לרבנים ב ר ו ח ו, ע"י משכו בעבותות אהבה את תלמידיו ששתו בצמא את דבריו לדבקה בו וללכת באורחותיו, הרחיב חוג השפעתו לא רק ברוב קהלות ישראל שבאשכנז, אלא גם מחוץ לגבולות הארץ הזאת, עד אמריקה הגיע, בכל המקומות שבהם משמשים רבנים מתלמידי בית המדרש הזה, והולכים בדרכיו. הבית הנכון ונשא הזה שמוניטין שלו יצאו בכל העולם, הנהו מקור מים חיים שממנו שתו ממנו ישתו צעירים רבים הדבקים בעַמם ואלהיהם באמת ובתמים, שמאות מהם היו לרועים נאמנים ומחזירי עטרת היהדות ליושנה. צעירים שרוח ושם עזריאל הילדסהיימר קבצם ודבריו להם לאורים ותומים. ע"י בסוסו של הבית הזה שנתמזגו בו למוד התורה עם חקירת המדע בהרמוניה נפלאה התפשטה והתרחבה פעולת צדיק זה בחייו ועוד יותר נתגדלה אחרי הלכו בדרך כל האדם. בשל בית המדרש לרבנים הידוע בטפוסו ומתכונתו — למרות המגרעות שמוצאים גם בו כמובן — ואופיו היהודי־מסורתי הבולט, יכולים להוציא על מיסדו את דברי המשפט שהוציא סופר עברי אחד, אם גם שם שלא בצדק, באמרו שהבעל שם־טוב הגדיל לעשות מן הגר"א, בזה שהאחרון השאיר אחריו רק ספרים, גוילים ופתקאות עם הערות וחדושים, בעת שהראשון השאיר אחריו — א נ ש י ם. זו כחו לאלוה הגדול של רבנו, שהשאיר אחריו לא ספרים מרובי הכרכים ועשירי הסגנון, ספרים המפרנסים את המוח או מלהיבים את הלב שהשפעתם זמנית ומוגבלת, אלא אנשים חיים וקימים הבאים להנות מזיו שכינתו שלא פסקה מבית מדרשו, דור הולך ודור בא, והתורה ואהל המועד אשר נטה לה הגאון הזה, לעולם עומדים ומשם רועי בני ישראל שואבים רוח קודש.

בצדק אומר אחד מתלמידיו: אין לשער מה היה עם היהדות באשכנז אלמלי יסד רבנו את בית המדרש לרבנים, ואלמלי חנך הוא את תלמידיו למורים ורועי ישראל. מה שעושים ופועלים תלמידיו אלה בתור רבנים, הכל ש ל ו, כי הם רוח

מרוחו, ובודאי מתאימים לו דברי המאמר: ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה כאלו עשיתם. כאלו עשה הוא עצמו את כל המעשים הטובים[1].

כן, בית המדרש לרבנים מיסודו של רבי עזריאל הילדסהיימר נהיה במשך הזמן לבית היוצר של נשמת היהדות החרדית המודרנית, שבהכרח יהיה לה תפקיד גדול בעתידו של עמנו. ובכל מקום שאנחנו רואים ביחוד באשכנז חיים יהודיים הרי הם תולדות השפעת תלמידי בית המדרש הזה.

ואם לחשך אדם לומר שגם „גדולים" אחרים הלכו בדרך זה, יסדו בתי מדרשות כאלה, ובכל זאת לא העלו בידם כזאת שהעלה בידו רבנו הקדוש זה, אף אנן נענה ונאמר לו כדברי אחד המצוינים שבין תלמידיו ולאחרונה מורה בית המדרש הזה[2].

„מפעלים יצרו גם אחרים אבל שום איש לא יסד כמוהו בית אולפנא שייצר את תלמידיו בצלם דמות תבניתו. וזה בשביל ששום איש לא חי את רעיונו כמותו. הוא היה הוגה דעות וירא שמים. לא מאמרים ולמודים, לא כתבים ומפעלים ספרותיים מעידים על חרדותו של אישיות. רק ע"י כל חייו, ע"י התעסקותו בענינים הפעוטים, ע"י יחוסו לשמחה ולצרה, ע"י אומץ רוחו ועמדתו בכל מקרי החיים מתגלה לפנינו התוכיות של איש. ואם נשמתו זכה וטהורה, אם הוא פשוט וישר, אם הוא ירא את ד' מעודו, סר מרע ועשה הטיב, אז הרושם שהוא עושה על בני דורו, הוא רושם לדורות בל ימחה, ובישורה הראשונה תלמידיו הם המהללים את הוד ומעלת רבם".

ותא חזי מה עוד בין גאון ישראל זה ובין גדולי רוח אחרים שהיו בינינו. כידוע ישנם גאונים והוגי דעות, סופרים ומשוררים מצוינים המשפיעים רק ממרחקים — ובמדה שאתה מתקרב אליהם ולומד להכירם פנים אל פנים, אתה מרגיש במקום רגש של הערצה, רגש של מפח נפש... ומוטב היה לך שלא באת במחיצתם —. לא כן היה הדבר עם רבנו עזריאל הילדסהיימר. התמונה שצייר לו ממנו כל אחד ואחד לפי כחו הבהיקה עוד יותר מזיוו והדרו, במדה שנתקרב אליו וזכה לראותו בתור איש חי רב פעלים, שנאצרו בו כל המדות הטובות שמנו חכמים באדם המעלה וצדיקי סוד עולם.

ואמנם כן, אנחנו בני הדור הזה שלא זכינו עוד להכיר את רבנו זה בחיים, ורק את שמעו שמענו, עכ"ז מעלים אנו עלינו כאלו הכרנוהו פנים אל פנים, כאלו מרגישים אנו את קרבתו, כאלו מתהלך הוא בתוכנו. וכל זה בא לנו מכל החבה היתירה שנודעת מתלמידי הגאון הזה לרבם וכמו"כ מכל אלה שעמדו במחיצתו. צריך רק לדפדף מעט בכרכי העתון הידוע „Jüd. Presse" לקרות מה שנמצא כתוב שמה בכרך כ"א 1890 גליון 22—21 אודות חגיגת יום הולדת השבעים של רבנו, הכבוד וההדר שעטרוהו, והשמחה שהיתה במעונו, ובמעוני תלמידיו ובני עדתו. כל הקורא את פרשת החגיגה הנהדרה שנערכה לו, מוכרח לומר, כמו שאמר אז אחד מתנואמים המרובים: מי שלא ראה שמחה זו לא ראה שמחה מימיו! ולשמחה מה

---

[1]) כהן שם. צד 50.

[2]) ראה Dr. J. Wohlgemuth: Rabbi E. Hildesheimer, Ein Lebensbild S. 11.

זו עושה ואיה מקור אהבה כזו מתלמיד לרבו? אם לא בנפש נאצלה ועדינה, נשמה יתרה ונעלה שאצל לו הקב"ה; בלבו הטהור ומלא הרגש, בקסם לשונו וחן מדותיו, בכל מעשיו שהיו לשם שמים ולהטיב לבריות.

כידוע התואר הגדול שנותנים החסידים ל„צדיק"יהם הוא התואר „רבי" — סתם. ה„רבי" — כך מכונה כל צדיק בפי בני סיעתו. וכדאי לציין הדבר, שגדול ישראל זה שנתגדה מן החסידים, נעטר מהמון מעריציו דוקא בתואר כבוד זה ועד היום הזה כשמזכירים כאן את התואר: ה„רבי", הכל יודעים כי הוא הוא המכוון.

אכן זהו משפט נאמן של ההיסטוריא ומסבבה, השופט העליון!

רואים אנו כאן מציאותה של אישיות מצוינת במינה, התגלמות של מדות ואיכיות שונות, של נשואים שונים בנושא אחד. בבתי נפשה של האישיות הזאת נשתקפו כל החיים היהודיים ונשמע הד קולם של כל מאורעותיהם. בעל ההגיון הקר של ההלכה והמדע היה באותה השעה גם בעל הרגש החם, שכל נימי לבו רועדים ומזדעזעים על כל צרה שלא תבא; איש המלחמה שלא חת ולא זע מפני הגפת תריסין וצחצוח חרבית בסיעת המתקנים, היה בעת ובעונה אחת אוהב שלום ורודף שלום, נוח לשמים ונוח לבריות, גבור כארי ורך כילד. מתעמק בסוגיא חמורה, מקמט את מצחו על ו„יש לישב" ושונה פרקים בפלוסיפיא, לשונות העמים ומתמטיקה; ריש מתיבתא ורב אב בית דין, דרשן ומוכיח, מקהיל קהלות ברבים ומשכים על פתחי נדיבים לאסוף נדבות בעד אמללים ונגועי פרעות. אלוף ומורה הוראה בפה ובכתב, יושב ושונה בישיבה, ודואג גם לפרנסתם החומרית של בני העניים שמהם תצא תורה, עסוק וטרוד יום ולילה ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות.

היפלא הדבר אם איש כזה עושה נפלאות ומה זרעו בחיים אף הוא בחיים?

שרטוט קטן מתמונתו המאירה נותנת לנו גם התפלה הקצרה שהתפלל בשם הקהל בבית הכנסת „עדת ישראל" בשבת פ' בהר בחוקותי תר"נ. בחג מלאת לו ע' שנה. הרב הראשי הנודע ד"ר מ. פיילכנפלד זצ"ל מפוזנא אחרי דרשתו שנשא לכבוד השבת וחתן היובל שזו נוסחה:

„אל אלהי הרוחות אבינו צור ישראל וגואלו הננו לפניך בקול תודה וזמרה על כל החסד אשר גמלתנו בהפקידך על העדה הכבודה הזאת איש אשר רוחך בו רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת דרכיך ויראה את שמך מעשי ידיו ברכת ודרכי צדקותיו הצלחת והוא מעודו באמת ובתמים הלך לפניך רועה נאמן לעדתו ואח לצרה יולד נפש נענה השביע עינים היה לעור רגלים לפסח ואב לאביונים ורוחו מקור נאמן מעין מתגבר מימי תורתו ישתו רבים נערים וזקנים ותאורנה עיניהם בתים גדולים בנה לשמך לגדל בו תורתך ולגדל בו תפלה ורבים השיב מעון לעבודתך הטהורה לעבדך בלבב שלם ובנפש חפצה ולבו שמח מכל הטובה אשר עשה לשמך לכן הננו לפניך היום בהגיעו לימי זקנה בקול תפלה ותחנונים בעד שלומו ושלום ביתו נא אל תעזוב חסדך ואמתך מעבדך הגאמן והארכתו ימים על ממלכתו מעינות חכמתו יפוצו חוצה רבים ישתו מהם לצמאם

והוא יראה ישבע מעמל נפשו יראה בטוב ביתו בניו ובנותיו הברוכים ומדשן עצמותיו תפרחנה עוד ישוב לימי עלומיו וכנשר יחדש נעוריו עד דור דורים ויראה בביאת הגואל במהרה בימינו אמן."

היש צורך בציור יותר נאמן בכדי לשוות נגד עינינו מראה האיש הנעלה הזה שבכל תפוצות הגולה מוקטר מגש לשמו מזכרת כבוד, ואהבהו שמורה נצח?

באולם הקריאה הגדול של בית המדרש לרבנים תלויה היתה תמונתו — מעשה ציר אמן — של רבנו הבלתי־נשכח הזה. ומה רב היה הקסם השפוכה עליה! מה מקסימה בת הצחוק המרחפת על שפתיו, מה רב הזוהר הזרוע על הזותי פניו המבליטים כל מדה נכונה! מה רב הטוב הנשקף מבין ריסי עיניו, ומבבותיהן! כמו חי נצב היה תמיד לפנינו התלמידים המאוחרים של בית מדרשו. בכל פעם כשהרימונו עינינו מן הכרכים העבים והאותיות הקטנות בשעות ההרצאות המענינות של מורינו הגדולים, ומבטנו נפגש עם התמונה רבת ההוד הנשקפת מעל הקיר, כמו זרם של קוי אור מחמם נשתפך ממנה אל לבנו, ובנפשותינו פנימה הרגשנו כאלו שומעים אנחנו קול שפתיו הרובבים: בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך! כמו רוחו ממרום נעור עלינו. ולא רק זאת. אפילו כותלי בית המדרש שהקיפונו כמו דברו אלינו בשפת אלמים ומסרו לנו בלחישה מכל אשר שמעו והקשיבו ממנו במשך שנות התהלכו ביניהם, כשהיה לומד ומלמד על מנת לשמור ולעשות!

הפתגם היוני אומר: אדם טוב הוא מורה טוב. ואומרים עליו על הפרופיסור למריצינה המפואר נאטנגל מוינה, שהיה מרגלא בפומיה: רק אדם טוב יכול להיות רופא טוב. לדעתנו מתאים המשפט המחכם הזה גם בנוגע לרופאי הנפש. רק האיש בעל מזג טוב, השש ומשיש, העובד את ד' מתוך שמחה של מצוה — ולשמוח יכול רק איש בעל לב טוב —, האיש אשר טוב לבו יאיר פניו מוכשר הוא גם לפעול טוב לעורר למעשה הטוב בהיותו נמנה לראש ומנהיג רוחני ודורש טוב לעמו. ולא לחנם העידה התורה על מנהיגנו הראשון ומחוקקנו הכי גדול שעוד בשחר טל ילדותו, בהתבונן אליו אמו — ועין מי רואה כה היטב כעין אם? — ותרא אותו כי טוב. ורבי אלעזר בן ערך מצא שהדרך היותר טוב שידבק בה האדם הוא: לב־טוב!

והטוב האין סופי היה כנראה תכונתו הראשית של רבי עזריאל הילדסהיימר זכרונו לברכה, הקו האופי של נשמתו, ובזה נמצא את המעין המתגבר שממנו שאב כח לעשות ולפעול בכל אשר עשה. אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. הוא היה יהודי טוב במלא מובן המלה לשבח. וע"כ בהפגש בנפשו הגדולה שלש השאיפות לתורה ולעבודה ולגמילות חסדים, עצר כח לעשותם לסינתזה מרובת התוצאות בעד היהדות האשכנזית וגם בעד היהדות העולמית הצריכה חזוק.

ככה אנחנו מבינים את חיי האיש הגדול הזה וגם את הצער הגדול שתקף את אוהביו ומכיריו, מוקיריו ותלמידיו בהגפץ השמועה ביום ד' לחדש תמוז תרנ"ט כי נשבה ארון אלקים ויתהלך עזריאל את האלקים ואיננו.

תשעה ושמונים רבנים, תלמידים וחברים, נהרו מכל קצוי ארץ אשכנז וגם מחוץ לארץ לחלק את הכבוד האחרון לגדול ישראל זה. אבל גדול היה ליהודים במאות קהלות, והספדים למאות נשאו בבתי כנסיות ובתי מדרשות על העדרו, וכאן נתאמתו עוד הפעם דברי חכמינו: מהספדו של אדם נכר אם אדם גדול הוא.

גדול אהבת התלמידים לרבם ושמירתם אותה גם אחרי הלקחו מעל ראשם נראה לנו באופן מצוין מדבר החלטתם תיכף אחרי פטירתו, לקבל עליהם לגמור כל הש"ס במשך השנה הראשונה לתועלת נשמתו. וזה לשון המכתב החוזר ששלח הועד הזמני שנבחר למטרה זו אל החברים, תלמידים מקשיבים לקולו:

„בלב מלא רגשי תודה וחרדת קודש לשם ולזכר אדמו"ר הגאון הכ"מ אשר זה מקרוב נסע ממנו למנוחות, גמרנו אמר אנחנו הח"מ במעמד ובהסכם תלמידים רבים אשר אהבת רבנו הכתה שורש בלבם, כי כל התלמידים אשר מימיו שתו ילמדו לתועלת נשמתו הזכה שעור קבוע בכל יום כשנה תמימה, ומשלו יתנו לו, ולמען כי נהיה כולנו כאחד חברים קולעים אל מטרה אחת ושואפים אחר רעיון אחד הסכמנו להשתתף בלמודנו יחד, והוא שכל אחד ואחד מחברינו הרבנים ילמוד לעצמו מסכתא מיוחדת ומי שלא שנה זו ישנה זו, ולתקופת השנה נתאסף יחד לכבוד רבנו נשמתו בג"ע, ואז נעשה הסיום והיתה זאת למזכרת אהבתנו העזה אליו אשר כחותם היא חקוקה על לוח לבבנו לזכרון נצח, לא נפון בזה שגם כבודו יקח בחפץ לבב חלק במצוה הזאת, ואנחנו למען הסדר והמשטר הרהבנו עוז בנפשנו לחלק חבלים ולהראות לכל אחד את חלקו המגיע לו, אך רק בתור מראי מקום אנחנו לו ואם אחד לא ימצא חפץ במה שבררנו לו, יודיענו ונראה מה לעשות. לכבודו בחרנו את המס' . . . יודיע נא אם היא לפי רצונו, עוד באחת הננו להעיר בזה את כבודו, והוא להתפלל בכל יום אחר למודו את תפלת „אנא". עוד לא שקטו גלי רעיוני עצב בקרבנו ולזאת נקצר הפעם ונאמר שלום" *).

שלום, היא המלה האחרונה במזכרת אהבה זו, וסוכת שלום פרושה על כל עזבונו הרוחני הגדול של מצדיק הרבים זה, ומרובה היא הברכה המוחזקת בכלי שלומו זה. ואם אין עושין נפשות לצדיקים כי מעשיהם הם הם זכרונם הרי כאן צודקים הדברים באופן מיוחד.

לפני מאה שנים ילד יולד לנו ותהי המשרה עליו להיות לגדול בישראל, הלא הוא רבנו עזריאל הילדסהיימר, שהתאמצנו לערוך בקוים כוללים מעטים, לקוים ורצוצים, את תמונתו כמו שהיא מצוירת במוחנו אנו, כמו שהוא חי גם כיום בלבות רבואות מבני ישראל. ואין זה רוצה לומר שרק זכרונו חי וקים, אלא שע"י התחדשות פעולותיו באמצעות הדורות ההולכים ובאים ועובדים עפ"י שיטתו ורוחו, חי הוא בתוכנו ובפנימיותנו ואין לשר של שכחה עליו כל שליטה. לכן לפני שמש ינון שמו וזכרו לנצח!

---

*) ראה „Jüd. Presse" 1899 גליון 26.